

„OMA LAUSETE TÄPSET SIDUMIST POLE TA ENDALE MUREKS VÕTNUD”

Komplekssete interrogatiiv-relatiivadverbide kasutusdünaamika

ELEN PÄRT

Aastal 1732 avaldas Anton Thor Helle eesti keele grammatika ülevaates arvamust, et „Selles keeles pole palju sõnu, millega talupoeg oma lauseid ühendaks” (Helle 2006: B60a–B61a). Ligi pool sajandit hiljem ilmunud keeleõppe käsiraamatus jagas Helle arvamust sidendite kohta ka August Wilhelm Hupel: „[---] pandagu tähele, et eestlastel on neid [konjunktsioone] üldse vähe. Oma lausete täpset sidumist pole ta endale mureks võtnud” (Hupel 1780: 84 – tõlge Annika Viht).

Tänapäevane eesti keele grammatika tunneb seevastu paljusid sidendeid, mille hulka kuuluvad ka selles artiklis käsitletavat väga eripalgelisi seoseid, sh mööndust, otstarvet, põhjust, täpsustust, väljendada võimaldavad kompleksed interrogatiiv-relatiivadverbid (ehk liitsed küsivad-siduvad asemäärsonad, edaspidi relatiivadverbid). Relatiivadverbid on moodustunud kas pronoomeni (*mis*) või proadverbi (*kus*) ja adpositsiooni liitumise teel, saades muu hulgas sellised sõnad nagu *misjaoks*, *misjuures*, *misjärel*, *misläbi*, *mispeale*, *mispoolest*, *mispuhul*, *mispärast*, *mistarvis*, *mistõttu*, *kusjuures*, *kuspool*. Tegemist on sõnamoodustusega, mis ei vasta eesti keele tavareeglitele; küll aga leiab sellise vormimoodustuse eeskujusid indoeuroopa keeltest, eelkõige saksa keelest.

Eesti keele grammatika kirjelduste järgi kasutatakse relatiivadverbe küsimarkeri (näide 1) ning ka subordinatiivse ehk alistava sidendi funktsioonis (Metslang 2017: 525; Erelt 2017b: 738), kusjuures alistussidendina võivad need siduda komplementlauset (näide 2), lisaks nimisõna (näide 3) või pealauset tervikuna laiendavat relatiivlauset (näide 4). Peale selle on uusimas „Eesti keele süntaksis” (Erelt 2017a: 65; Hennoste 2017: 485–486; Erelt 2017b: 652–653) leitud, et sõna *kusjuures* funktsioneerib mõnel juhul rindlauseid ühendava konnektiivina (näide 5). Kirjakeelekorpuse materjal on näidanud veel, et paljud relatiivadverbid alustavad kõrval- või osalause asemel koguni iseseisvat lauset (näide 6), mil nad liigituvad diskursusepartikliteks ehk lause põhisisust väljaspool seisvateks keelenditeks, mille ülesandeks on seostada sellele eelnevat või järgnevat konteksti.

- (1) **Mispärast** oli ta jäänud ajast üle nagu mõni täisküps sügisjook, keda hallatuuledki uibust alla ei saa? (1990 ILU)
- (2) „Ei tea, **misjaoks** ainult sinust?” (1990 ILU)
- (3) Linnas on ka kaks raskematsorti tõbe, **misläbi** elanike arv konstantsest kiiremini vähenema kipub. (1990 ILU)

- (4) [...] ta pööras pea paremale ning pilk peatus sealsamas kõrval oleval jää-
tise- ning suitsukioskil, **mispeale** tal üks erutav mõte tekkis. (1990 ILU)
- (5) Nii palju küsimusi ja ei ühtegi vastust, **kusjuures** sekundid aina langesid
nagu varisevad kivid lossimüürist. (1990 ILU)
- (6) Ta lihtsalt ei tea, nagu tegelikult ju minagi ei tea. Midagi. **Mistõttu** võtab
mu väsinud sõjamehekeha üle võimust magus rammestus. (1990 ILU)

Artikkel kirjeldab nende struktuuri poolest eesti keeles erandlike, funktsioonilt vägagi mitmekesiste relatiivadverbide kujunemislugu kirjakeele materjali põhjal, peamiselt sõna *mispärast* näitel. Vastust otsitakse küsimusele, kuidas relatiivadverbid eesti keelde jõudsid: kas nende ajaloolises kasutusdünaamikas väljendub astmeline grammatiseerumisprotsess või nähtub selles hoopis sundgrammatiseerumisele (nähtuse esmase uurija Nicole Nau (1995: 121–122) järgi sks *Zwangsgrammatikalisierung*) iseloomulikku; olulise osana on vaatluse all tegurid, mis võisid mõjutada uuritavate sõnade kasutust XVI kuni XX sajandi kirjakeeles.

Loomuliku grammatiseerumise puhul on tegemist tuntud protsessiga, kus keelendi kasutuses leiavad aset järkjärgulised tähendusnihked leksikaalsest grammatilisemaks ja/või konkreetsest abstraktsemaks (Heine jt 1991: 40), mis omakorda võivad viia keelendi funktsiooni teisenemiseni ümbertõlgendamise ehk reanalüüsi tõttu (Hopper, Traugott 2003: 39); sundgrammatiseerumise protsessis võetakse muust keelest üle juba grammatiseerunud keelend, kopeerides selle struktuuri (foneetiline kuju pärineb küll oma keelematerjalist) ja võttes koguni üle selle funktsioonid – tulemuseks on valmiskujul keelend, mille varasemad arengustaadiumid jäljendavas keeles sugugi ei kajastu (Metslang 2016: 281–282).

Artiklis käsitletav sõna *mispärast* näitlikustab üht relatiivadverbide mitmest eriilmelisest arenguloo tüübist, esindades vanimat relatiivadverbi, mille esimesed kasutuskorrad leiab eesti kirjakeelest juba selle kujunemise algusa-
ajas, XVI–XVII sajandi korpuses kogu eespool nimetatud funktsioonide spektriga alates küsisõnast kuni partiklini.

Artikli aluseks olevates uurimustes (Pärt 2014, 2018) on kasutatud eri korpuste materjale XVI sajandist kuni XXI sajandini. Tekstid XVI–XIX sajandist on uurimusse võetud Tartu Ülikooli „Vana kirjakeele korpusest” (VAKK); 1890. kuni 1990. aastate materjali allikaks on „Eesti kirjakeele korpus 1890–1990”, mis jaguneb ilu- ja ajakirjandustekstideks, millele on viidatud vastavalt lühenditega ILU ja AJA ning teksti kümnendit märkiva aastaarvuga.

Relatiivadverbide struktuurist

Nagu eespool mainitud, ei järgi relatiivadverbide struktuur eesti keele sõnamoodustuse reeglit: selle kohaselt kirjutataks küsiv-siduv asesõna ja kaassõna teineteisest lahku ning seejuures nõuaks kaassõna küsivalt-siduvalt asesõnalt kindlat käändevormi, milleks tavapäraselt on genitiiv, näiteks *misjärel ~ mille järel*, *mispeale ~ mille peale*, *mistõttu ~ mille tõttu* jne. Uuritud keelematerjal näitab, et eesti keelele omasemad vormid (nt *mille pärast*, *mille tõttu*) kerki-
sid kirjakeeles esile alles perioodil (Pärt 2018: 62), mil eesti keelekorraldu-

sega hakkasid tegelema eesti soost kirjamehed – XIX sajandi teisel poolel (vt Laanekask 2004: 38–39).

Nimetavalise liitumise erandlikkust meie keelemaastikul kinnitab näiteks asjaolu, et sarnast liitvormilist küsivate-siduvate asemäärsõnade struktuuri ei kohta sugulaskeeles, soome keeles, kuid küllaltki levinud on see mitmes indoeuroopa keeles (nt *kusjuures* – vene *причем*, saksa *wobei*, inglise *whereas*) (Metslang 2009: 63). Nimetatud asjaolu annab alust oletusele, et need keeled võivad olla eesti keelde jõudnud sundgrammatiseerumise teel. Oletust toetab ka ajalooline väga tihe kontakt saksa keelega, milles küsisõna *wo* ja kaassõna kombinatsioone leidub märkimisväärsel hulgal (Cysouw 2004: 5), sh saab tuua tähenduselt lähedaste vastetena näiteks sellised sõnad nagu *wobei* 'kusjuures', *worüber* 'misüle', *wofür* 'misjaoks'.

Funktsioonid küsilausest partiklini

Kui võrrelda eesti (autori näitelauseid 7b–10b) ja saksa keele (näitelauseid 7a–10a saksa keele grammatikast Duden 2009, autori tõlge) relatiivadverbide funktsioone vastavate keelte grammatikate põhjal, on selgelt näha, et ülesanded, mida relatiivadverbid lauses täidavad, kattuvad suurel määral. Relatiivadverbid võivad mõlemas keeles:

- alustada eriküsilausest (Duden 2009: 578; Metslang 2017: 518, 525)
(7a) **Worauf** freut sie sich? 'Mille üle ta rõõmustab?'
(7b) **Mistarvis** sul seda vaja on?
- alustada eriküsilausekujulist komplementlausest (Duden 2009: 578; Erelt 2017b: 682–683)
(8a) Man weißt nicht, **wogegen** sie eigentlich ist. 'Ei tea, mille vastu ta õigupoolest on.'
(8b) Ma tean nüüd, **misüle** nad vaidlesid.
- siduda substantiivi(fraasi) laiendavat relatiivlausest pealausega (Duden 2009: 578; Erelt 2017b: 738)
(9a) Sie besteht auf einer Entschädigung, **worauf** sie eigentlich keinen Anspruch hat. 'Ta nõuab hüvitist, milleks tal õigust pole.'
(9b) Otsin endale vestmiku, **misläbi** sain selgeks itaalia keele.
- siduda kogu pealausest laiendavat relatiivlausest (Duden 2009: 1037; Erelt 2017b: 749)
(10a) In der Klasse fehlen hundert Euro, **worüber** wir morgen noch reden müssen. 'Klassil puudub veel sada eurot, millest me peame homme veel rääkima.'
(10b) Kõrvaltasin suure koogi, **misjuures** ei kasutanud ühtki muna.

Eesti ja saksa keeles erineb relatiivlause sõnajärg: saksa keeles kehtib sõnajärgereegel, mis nõuab kõrvallause verbi pöördelise vormi paigutamist lause lõppu (Pasch jt 2003: 9, 418, 422), eesti keeles seevastu on sõnajärg ka kõrvallauses vabam (näitelauseid 9a, 9b ja 10a, 10b; verbid relatiivlause esile toodud kursiiviga). Sellest tulenevalt on kogu pealausest laiendav relatiivlause (näited 10a, 10b) saksa keeles markeeritult subordinatiivne, eesti keeles, kus

alistuvust ei märgi ka sõnajärg, võib see teatud juhtudel saavutada suurema iseseisvuse, kuna just kogu pealausset laiendav relatiivlause meenutab mitmeti sõltumatumat rindosalausest. Tüüpilisest kõrvallausest eristab kogu pealausset laiendavat relatiivlausest süntaktiliselt asjaolu, et relatiivadverb ei kuulu selle lauseliikmelisse koosseisu; semantiliselt on tegemist mitterestriktiivse relatiivlausega, mis vastupidiselt restriktiivsele, tüüpilisele relatiivlausele, ei klassifitseeri ega identifitseeri põhisoona, vaid lisab või väidab midagi, moodustamata põhjaga ühtset tervikut – seetõttu saab selle asendada ka omaette lausega (Erelt 2017b: 742). Sõltumatute osalauseste korral funktsioneerib relatiivadverb nende piiril juba kui konnektiivlaiend.

Lisaks nimetatud funktsioonidele on Helle Metslang, Külli Habicht ja Karl Pajusalu (2014: 156) tähendanud koordinatiivseid partikleid käsitlevas artiklis, et relatiivadverbi *kusjuures* kohtab viimaste aastakümnete uudisgruppide, foorumite ja jututubade materjali sisaldavas uue meedia korpuses ka lause alguses (VP, vasak perifeeria) või lõpus (PP, parem perifeeria) paikneva diskursusepartiklina, kus sel on teksti organiseeriv, lausetevahelist seost vormistav funktsioon. Esimesel juhul täidab sõna *kusjuures* talle eelneva, teisel juhul talle järgneva kontekstiga seostavat rolli.

Eesti kirjakeele korpusepõhine uurimus (Pärt 2014) kinnitas seda tähelepanekut ning leidis, et XX sajandi lõpukümnel esinesid relatiivadverbid *kusjuures* (näide 11), *mispeale* (näide 12), *mispärast* (näide 13) ja *mistõttu* (näide 14) partiklina ka normeeritud kirjakeeles (Pärt 2018).

(11) Ta oli noore naise elu endale keelanud – justkui teadmatagi, et seda teeb; tal lihtsalt polnud vajadustki olla noor naine: talle aitas, et oli inimene, populaarse teleseriaali autor **kusjuures**. – PP (1990 ILU)

(12) Nii ta ütleski. Hiljem. **Mispeale** palusin vabandust. – VP (1990 ILU)

(13) Et see võiks umbes nii olla nagu inimese fotoga, millesse jääb püsima osa inimese olemusest või hingest. **Mispärast** siis muidu primitiivsed ja ka tugevate paganlike traditsioonidega rahvad ei salli pildistamist [---] – VP (1990 ILU)

(14) Eestlasel libiseb ju nii kergesti üle huulte: „Ja prišol s Tartu.” Tavaliselt hakkavad venelased taoliste eksimuste peale naerma. **Mistõttu** pean paremaks transpordiprobleeme naaberrahva kuuldes mitte arutada. – VP (1990 ILU)

Seega, vastamaks täpsemalt küsimusele, kuidas ja millal on relatiivadverbid eesti keelde jõudnud ning oma funktsioonid ja struktuuri omandanud, peab kaaluma kaht võimalikku kujunemisteed: üht, mis lähtub keelendite universaalsest grammatiseerumisprotsessist, milles lingvistilised elemendid muutuvad reeglipäraselt leksikaalsemast ja tähenduse poolest läbipaistva(ma)st järjest grammatilisemaks ja abstraktsemaks (Heine, Kuteva 2007: 32–33), ning teist, mis räägib keelendite sundgrammatiseerumisest.

Loomulik keelesisene grammatiseerumine

Liitsete ehk komplekssete küsiv-siduvate sõnade küsimarkerist sidendiks grammatiseerumise kohta seni teadaolevalt kirjutatud ei ole, kuid oletada

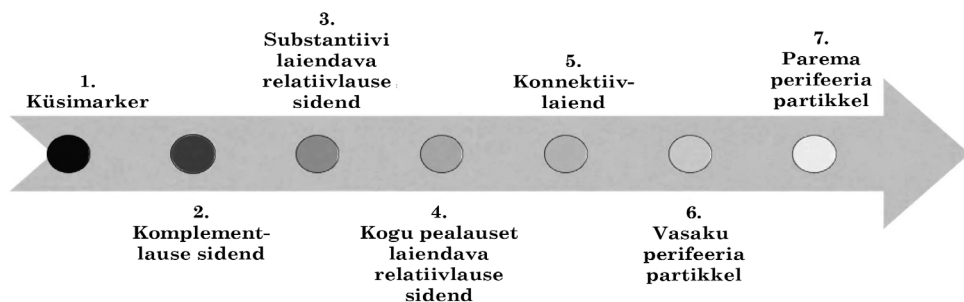
võib lihtkeelenditega sarnast kujunemiskäiku. Ladina keele materjali põhjal on lihtkeelendite grammatiseerumist täheldanud ning selle kohta grammatiseerumisahela koostanud Bernd Heine ja Tania Kuteva (2006: 209–210, 232). Nende sõnul võis funktsioonimuutusteni viia suhtluse käigus toimiv strateegia, kus juba olemasolevad keelendid rakendati uutesse funktsioonidesse, nt hakati küsimarkereid kasutama kõrvallause alistusmarkerina (Heine, Kuteva 2007: 32, 210). Heine ja Kuteva grammatiseerumisahelale (2006) toetudes on Mati Erelt (2017b: 683) esitanud ka eesti keele küsivate-siduvate lihtsõnade võimaliku arengutee, mille kohaselt need võisid omandada eri funktsioone alltoodud järjekorras:

- üksnes küsimarker (*Kes tuli?*);
- ka indefiniitse komplement- või adverbiallause marker (*Ma ei tea, kes tuli.*);
- ka definiitse komplement- või adverbiallause marker, mis oleks tõlgendatav samuti põhjata relatiivlause markeriks (*Ma tean, kes tuli.*);
- ka põhjaga relatiivlause marker (*Kas sa tead seda naist, kes tuli.*).

Nagu mitme relatiivadverbi kasutuses oli märgata, toimivad need ka lause alguses (*kusjuures, mispeale, mispäras, mistõttu*) või lõpus (*kusjuures*) paikneva diskursusepartiklina, kus nende peamine ülesanne esimesel juhul on siduda neile eelnevat, teisel juhul järgnevat konteksti. Sidendist partikliks kujunemise oletusliku grammatiseerumisahela on Metslang jt (2014: 152–154, 156) esitanud rinnastavatest konjunktsioonidest ning selle järgi jätkunuks küsivate-siduvate sõnade grammatiseerumine relatiivlause sidendist järgmiselt:

- kogu lauset laiendav sidend (vt näidet 4),
- ka rinnastusmarker (vt näidet 5),
- ka vasaku perifeeria (lause alguses paiknev) partikkel (vt näiteid 6, 12, 13 ja 14),
- ka parema perifeeria (lause lõpus paiknev) partikkel (vt näidet 11).

Selline kujunemistee väljendaks relatiivadverbide loomulikku grammatiseerumisahelat, mis on kujutatud joonisel 1.

Joonis 1. Küsimarkeri diskursusepartikliks grammatiseerumise loomulik ahel.

Sundgrammatiseerumine ja selle põhjused

Sundgrammatiseerumise tähendab nähtust, mille korral oma keeleainese (morfeemide, sõnade) baasil võetakse uue keele struktuur ja ka funktsioon täielikult teisest keelest üle juba grammatiseerunud keelendina. Seetõttu ei kajastu sihtkeelses materjalis kopeeritud keele grammatiseerumise varasemad staadiumid. (Nau 1995; Metslang 2016)

Sundgrammatiseerumise varem käsitletud näideteks on muu hulgas määravate ja umbmääraste artiklite (*see* ja *üks*) jõudmine XVII ja XVIII sajandi eesti kirjakeelde kakskeelsete autorite keelekasutusest nende emakeele, saksa keele eeskujul: tõenäoliselt ei olnud artiklite kujunemise protsess eesti keeles sel ajal veel alata jõudnud. Samamoodi on saksa keele *werden*-konstruktsiooni mõjul XVII sajandil vanas kirjakeeles levinud olnud soome-ugri keeltele võõras tuleviku väljendamis moodus (abiverbi *saama* olevikuvormi ja põhiverbi *ma-tegevusnime* abil, nt *saab olema*). (Metslang 2016: 282, 286–290)

Pika kirjatraditsiooniga keeltele on sageli välja kujunenud suur valik semantiliselt nüansirikkaid adverbiaalseid sidendeid, lühikese kirjaajalooga keeltele aga on selliseid märgatavalt vähem (Kortmann 1998: 523). Põhjuseks on kirjutajale/lugejale süvenemiseks kasutada olev suurem ajamaht; kõnekeeles seevastu eelistatakse lühemaid ja lihtsamaid semantilisi konstruktsioone (Maček 1987: 106; Fiorentino 2007: 266–271, 277). Mõneti võis selline olukord, kus pikema kujunemisloolise taustaga saksa kirjakeeles olid mitmekülgsed sidusühendid juba olemas, eesti alles arenevas kirjakeeles aga mitte, olla ka põhjuseks, miks sakslastest kirjameeste sõnavarasse ilmusid siin käsitletavat sidendkonstruktsioonid: tarvidus lausete või lauseosade seostamiseks, eriti originaaltekstilähedase tõlkestiili korral, oli aktuaalne, nagu artikli alguses esitatud tsitaadid ka toonitasid.

Eesti kirjakeelt, mis on valdavalt kujunenud siinsetel aladel kõneldud keelte põhjal, on suuresti mõjutanud ka varasemad indoeuroopa kirjakeeled, eriti aga on eesti kirjakeele arengut selle kujunemisperiodil, XVI–XIX sajandil, mõjutanud saksa keel. Alates XVI sajandist võib rääkida kirjakeele traditsiooni väljakujunemise algusest (ühelt poolt kantuna trükikunsti levikust ja teisalt luterlikust põhimõttest tuua jumalasõna rahvani tema emakeeles). Esialgu piirdus selle lugejas- ja kirjutajaskond suuremalt jaolt küll saksa vaimulikega. (Laanekask 2004: 15–17)

Saksa keelt kasutas isegi kuni üks kolmandik siinsest rahvastikust, põhiliselt kõneldi seda linnades ja ülemklassi hulgas (Ziegelmann, Winkler 2006: 45). Saksa keel seostus võimu, majandusedu, hariduse ja kultuuriga, samal ajal kui eesti keel jäi valdavalt talurahva keeleks. (Laanekask 2004: 15–17, 32–33) Kuigi tavapäraselt saavad uuendused alguse pigem suulisest keelekasutusest ning alles seejärel võivad jõuda kirjakeelde, leidub siiski erandeid, näiteks olukorras, mil mudelkeel esineb kirjalike allikate kujul ja jälgendaval keelel oma kirjakeelt veel ei olegi. Tõlkimisel püütakse seejuures jääda truuks mudelkeele struktuurile. Tihtilugu kopeeritakse mudelkeelest ka teksti koherentsuse, seostatuse seisukohalt olulisi markereid. Jälgendamine on omakorda soodustatud olukorras, mil mudelkeelt esindab võimupositsioonil olev või areneva ühiskond. (Heine, Kuteva 2005: 97, 250) Lisaks on kirjalik esitusviis ise prestiižne meedium, mida kasutatakse oluliste eluvaldkondade, näiteks

hariduse, religiooni ja kirjanduse levitamisel – uuenduslikud keelendid võivad sel teel paremini mõjule pääseda (Metslang 2016: 293).

Grammatiseerumine on pankrooniline nähtus: see on jälgitav nii diakroonilises kui ka sünkroonilises plaanis (Metslang 2002: 166, 171). Kui sünkrooniliselt on praeguse aja keelekasutuses näha, et relatiivadverbid funktsioneerivad korraga nii küsisõna kui ka erisuguste sidenditena ning on kohati omandamas partikli funktsiooni, võib see esmalt viia järeldotseni, et tegemist on keelenditele loomuliku astmelise arengu teel lisandunud funktsioonidega. Teise võimalusena, arvestades relatiivadverbide saksa keelele sarnanevat struktuuri, funktsioone ja kahe keele tihedat ajaloolist sidet, võib oletada ka sundgrammatiseerumist.

Oletusi saab kinnitada või ümber lükata relatiivadverbide diakrooniline uurimine ehk nende kasutusemustrite jälgimine ajaloo jooksul, siinkohal täpsemalt olemasolevas dokumenteeritud kirjakeeles. Ajaloolise perspektiivi ja praegu keelekasutuses toimuva taustal on parem mõista relatiivadverbidega aset leidnud ning ka parasjagu toimuvaid muutusi.

Relatiivadverbide kasutusedünaamika XVI–XX sajandil

Vana kirjakeele korpuses leidub relatiivadverbide kasutusnäiteid alates XVI sajandist, sellesse perioodi jäävad ka sõna *mispärast* esmaesinemised. Uuritavaist korpustest on materjal kogutud lemma alusel, st näiteks kõik sõna *mispärast* erinevad kirjakuju (*me perrast*, *mikspärast* jt) on arvatud relatiivadverbi *mispärast* kasutusjuhtude hulka.

Vaadeldavad korpused on mahult erinevad (vt tabelit 1). Selleks et saavutada relatiivadverbide võrreldavus korpuste vahel, on sõna kasutussagedused esitatud normaliseerituna (Uiboed 2013: 78) ehk siin läbivalt esinemiskorrana 100 000 sõna kohta. Näiteks sõnal *mispärast* leidub XVII sajandi korpuses 504 kasutusjuhtu, normaliseerimiseks korrutatatakse kasutusjuhtude arvu ning korpuse kogumahu suhe 100 000-ga, seega

$$\frac{504}{892\,869} \times 100\,000 \approx 56,45$$

Tabel 1.

Korpuste mahud sajandite kaupa

Sajand	Sõnade arv korpuses
XVI	2523
XVII	892 869
XVIII	654 790
XIX	1 101 442
XX	3 991 000

Korpustesse esitatud päringu vastusena saadud relatiivadverbid on funktsiooni alusel määratletud alljärgnevalt:

- interrogatiiv (INT) – relatiivadverb alustab küsilause;
- komplementlause sidend (KMP) – relatiivadverb seob kaudset küsilause;
- substantiivi laiendava relatiivlause sidend (RES) – relatiivadverb vormistab seose nimisõna(fraasi) ja seda laiendava relatiivlause vahel;
- verbi laiendava relatiivlause sidend (REV) – relatiivadverb vormistab seose tegusõna ja seda laiendava relatiivlause vahel;
- kogu lauset laiendava relatiivlause sidend (REL) – relatiivadverb täpsustab sidendina tervet talle eelnevat lauset, kusjuures talle järgnevas lauses paikneb tegusõna lause lõpus;
- konnektiivlaiend (KN) – relatiivadverb täpsustab sidendina tervet talle eelnevat lauset, kusjuures talle järgneva lause tegusõna ei paikne lause lõpus;
- diskursusepartikkel (DP) – relatiivadverb alustab lauset sellele eelnevat või järgnevat teksti siduva partiklina.

Tabelis 2 on sajandite kaupa esitatud relatiivadverbide *kusjuures*, *misjaoks*, *misjuures*, *misjärel*, *misläbi*, *mismoodi*, *mispeale*, *mispidi*, *mispoolest*, *mispuhul*, *mispärast*, *mistarvis*, *mistõttu* ja *misüle* funktsioonide kasutussagedus ja parempoolses veerus näidatud ka kõigi relatiivadverbide kasutussagedus 100 000 sõna kohta.

Nagu tabelist 2 näha, lisandus relatiivadverbile *mispärast* järgneval kahel sajandil, mil saksa keele mõju oli alles selgesti tuntav, kasutusnäiteid veel sõnadest *misjärel*, *misläbi*, *mistarvis*, *misjuures*, *mispeale*, *misüle* – loetle tuist kõigil on saksa keeles küllaltki üksühene vaste olemas (*resp. wonach, wodurch, wobei, worauf, worüber*).

XIX–XX sajandi tekstidesse on ilmunud relatiivadverbid, millele saksa keeles sõnasõnalist vastet ei leidu: nendeks on näiteks sõnad *mismoodi*, *mispoolest* ja *mispuhul*. Sellest paistab, et pärast saksa keele mõju vähenemist sugenes eesti keelde sama konstruktsioonimalli alusel loodud, kuid otsese saksakeelse sõna eeskujuta relatiivadverbe.

Oluline tähelepanek, mida esitatud andmestik veel võimaldab teha, puudutab kõnesolevate sõnade funktsioone: alates XVI sajandist on relatiivadverb *mispärast* kasutusel diskursusepartiklina, teiste relatiivadverbide esimesed kasutusjuhud hõlmavad samuti mitmesuguseid funktsioone alates küsimarkerist kuni diskursusepartiklini – sundgrammatiseerumist iseloomustab kasutustrend, milles puudub funktsioonide järkjärguline üleminek ning mille korral mõnel keelendil avaldub esimestes kasutusjuhtudes suurem osa funktsioonidest, kaasa arvatud grammatiseerumisprotsessi viimaste astmete funktsioonid.

Kõige mitmekülgsemad funktsioone täidavad tabeli 2 andmetel põhjust väljendavad relatiivadverbid *mispärast*, *misläbi*, *mistõttu*, *mispeale*. Relatiivadverbid *misjaoks*, *mistarvis* ja *mispoolest* on kasutusel valdavalt küsimarkerina. Sõnad *misjuures*, *kusjuures* ja *misjärel* ei esinenud kordagi küsimarkerina, mis tähendab, et grammatiseerumisprotsessi esimesed astmed ei kajastu nende arenguloos sugugi, seejuures jäävad nende sõnade esmasinemised saksa keele tugeva mõju perioodi – siingi on palju sundgrammatiseerumisele omast.

Tabel 2.

Relatiivadverbide sagedus ja funktsioonid XVI–XX sajandi kirjakeele korpustes

Sajand	<i>misjuures</i>		<i>mispeale</i>		<i>misjaoks</i>		<i>misjärel</i>		<i>misläbi</i>		<i>mismoodi</i>		<i>mistarvis</i>	
XVI														
XVII							0,22	RES	0,34	RES			1,23	INT
									0,11	INT			1,01	KMP
XVIII	0,15	REL	3,21	RES			1,07	RES	4,12	RES			0,92	INT
			0,15	REV			0,76	REL	3,36	REL			0,15	KMP
									0,61	INT				
									0,61	DP				
XIX	0,64	REL	1,64	REL	0,09	INT	0,18	RES	6,99	REL	0,28	KMP	0,55	INT
	0,36	REV	0,91	RES			0,18	REL	0,73	RES			0,09	RES
	0,09	RES	0,27	INT					0,09	KMP				
			0,09	KMP					0,09	INT				
XX	0,23	REL	0,58	REL	0,2	INT	0,23	REL	0,25	REL	1,28	KMP	0,23	INT
	0,08	KN	0,28	KN	0,1	KMP	0,10	KN	0,05	RES	0,75	INT		
	0,03	REV	0,15	DP					0,03	KN	0,08	RES		

Tabelist 2 joonistub välja ka tekstikorpuste vanima relatiivadverbi *mispärast* kasutusdünaamika: juba XVI sajandi korpuses esineb see nii diskursusepartikli kui ka substantiivi(fraasi) laiendava relatiivlause sidendina; XVII sajandil leiab selle kõigis võimalikes funktsioonides; hilisematel perioodidel aga tõmbub sõna *mispärast* funktsioonide ring kokku, piirdudes peamiselt küsimarkeri rolliga. Teised põhjuslikkust väljendavad relatiivadverbid toimivad peamiselt sidendina kas relatiivlause või osalause alguses.

Järgnevalt vaadeldakse lähemalt sajandite kaupa vanima põhjusseost vormistava relatiivadverbi *mispärast* kasutusdünaamikat, milles mängis olulist rolli arvatavasti sundgrammatiseerumine, edasises kujunemises aga muutusid oluliseks juba kultuuripõhised (nt tekstiliikide omapärast lähtuvad) ja keelesised protsessid ning tegurid.

	<i>mispidi</i>	<i>mispoolest</i>	<i>mistõttu</i>	<i>misüle</i>	<i>mispärast</i>		<i>mispuhul</i>	<i>kusjuures</i>	Sagedus kokku						
					158,54	DP			198,18						
					39,64	RES									
					15,68	DP			59,36						
					14,11	INT									
					11,42	REL									
					10,53	KN									
					3,02	RES									
					1,68	KMP									
				0,15	RES	17,41	INT		36,04						
				0,15	REL	2,14	KMP								
						1,07	RES								
		0,09	INT		0,19	RES	7,80	INT	0,18	RES	36,04				
					0,09	REL	2,63	KMP	0,09	REV					
					0,09	KN	2,27	REL	0,26	REL					
							1,27	RES							
	0,03	RES	0,05	INT	2,54	KN	0,03	INT	3,51	INT	0,10	REL	1,93	REL	24,63
			0,05	KMP	0,43	REL	0,03	RES	1,28	KMP	0,05	RES	8,02	KN	
					0,05	DP	0,03	REL	0,53	RES	0,03	INT	0,45	DP	
					0,03	INT			0,45	REL					
									0,39	KN					
									0,08	DP					

Relatiivadverbi *mispärast* kasutusdünaamika

XVI sajand

Suuremalt jaolt koosneb XVI sajandi säilinud tekstide korpus tarbe- ja vaimulikust kirjandusest, misjuures korpuse maht on suhteliselt väike (2523 sõnet, vrd korpuste mahtusid tabelis 1): eestikeelne kirjasõna astus tollal esimesi samme ning suur osa allikaid on hävinud või kadunud (täielikku ülevaadet olemasolev materjal perioodi kohta seetõttu ei anna).

Sõna *mispärast* esines tekstides sagedusega 198,18 korda 100 000 sõna kohta; esinemisjuhte oli korpuses kokku viis: neljal juhul funktsioneeris sõna *mispärast* diskursusepartiklina, ühel juhul sidendina (funktsioonide sage-

dused tabelis 2). Vanimad neli ülestähendust partikli funktsioonis leiduvad Wanradti-Koelli (1535) katekismuses (näide 15).

(15) Pane [s]yen hee[s]ty techtel / *piddap se üx ello olema ninck egkewe / syes eb pidda kyndlest surm / köhenret / ninck porkwhawd enemb yelles / eranesz / keick möeda / olema / **M[yn]ckperest** kos eb olecksis se egk[e]we / wöyx se ynynyne o[m]ah[e]nd sen othsan / Nynck si[n][per]ast sen wylletzus-sen peres[t] [k]arthada / Wayd eth se nüedt üxello nynck ygkewe on pidda[p] _ayma_ walmis / rahwa / röem / sö[pr]us / armu seel olema / sest syna / Ech Engel / ech Jumal ysse / eb pidda ygkenes wöyma _wessuds_ wessi[n]uth sada / Sze [a]ntkuthmeyle Jumal / Amen / (VAKK, Koell, 1535, 4)*

'Pane siin hästi tähele, *see peab üks ja igavene elu olema*, siis ei peata surm, köhnret ja põrguhaud midagi – kõik see on möödas. **Mispärast**, *kui see ei oleks igavene*, võiks inimene oma otsa ning viletsuse pärast karta, aga et see on üks ja igavene elu peab rahva seas aina rõõmu, sõprust ja armastust olema, millest ei sina ega ingel ega jumal ise ei pea iial võima väsida. Seda andku meile jumal. Aamen.'

Näitelauses loob sõna *mispärast* tagasiulatavalt seose eelneva lause osaga (kursiivis). Sealjuures alustab relatiivadverb diskursusepartiklina ise põhjendavat uut lauset ning kannab siin tähendust 'sest/kuna', märgatavalt abstraktsemat kui selle sõna otsene tähendus 'mille pärast'.

Partiklifunktsioonis keelenäidetes, mis pärinevad Wanradti-Koelli katekismusest, on kirjakeelele tunnuslikud äärmiselt pikad liitlauseid. Uuritavast materjalist selgub, et alates esmailumisest avaldub relatiivadverbil neid pikki lauseosi ühendava diskursusepartikli funktsioon – loomuliku grammatiseerumisahela üks viimastest astmetest – ning tuntavalt abstraktsem tähendus, mis osutab justkui pikka aega grammatiseerunud keelendile.

Sajandi lõpus, ligikaudu 1600. aasta paiku kasutatakse sõna *mispärast* kohtuandes, milles see funktsioneerib substantiivifraasi (kursiivis) laiendava relatiivlause sidendina (näide 16).

(16) Minna N N. Wannun münno Jum~ala ees, eht minna *se asja sees*, **me perarast** münnul nüht sahp kübitut sahma, se selgke n. puchta tößidusse kellekil hehx eck kahjux, welja reckima tahhan ninck kahjolickul kombel keddakit sallaja piddama tahhan, ni wißist kudt Jum~al ninck tem~a kallis Evangelium mind peap awwitama! (VAKK, kohtuvanne, 1600, 1)

'Mina, N N. vannun oma Jumala ees, et mina *selles asjas*, **mispärast / mille pärast / mille kohta / mille järele** minult küsitakse, selge ja puhta tõe kellegi heaks või kahjuks tahan välja rääkida ning mitte kedagi kahjulikul kombel salajas pidada, nii kindlalt kui Jumal ning tema kallis Evangeelium mind peavad aitama!'

Eestikeelsele väljendusele esitati sel perioodil esiteks kirjasõna tekkega, teiseks vaimuliku registri eripäraga uued nõudmised: tegemist oli varasemast – suulisest ja argisest – suuresti erineva keelekasutusega. Kirjakeelele sobivad väljendusvahendid, mis mitu sajandit kirjameeste emakeeles, saksa keeles

kujunenud olid, polnud eesti keeles jõudnud välja areneda. Sõna *mispärast* võib olla keelend, mille struktuur ja funktsioon põhines saksa eeskujul.

XVII sajand

Võrreldes eelneva sajandiga on XVII sajandi korpuse maht märkimisväärselt suurem ja täielikum, andes seeläbi parema ettekujutuse relatiivadverbide kasutusest. Materjali põhiosa moodustab endiselt vaimulik, peamiselt tõlke-line kirjandus.

Materjalis leidis sõna *mispärast* 504 korral, mis vastavalt korpuse mahule annab sageduseks ligikaudu 56 kasutusjuhtu 100 000 sõna kohta, st sagedus on suurem kõigist järgnevatest perioodidest (vrd tabel 2). Kasutussageduse poolest teistest ees asetsevad diskursusepartikli (140 kasutusjuhtu; sagedus 15,68) ja küsisõna (126 kasutusjuhtu; sagedus 14,11) funktsioonid; sage on ka kogu lauset laiendava relatiivlause sidendi (102 kasutusjuhtu; sagedus 11,42) ja konnektiivlaiendi funktsioon (94 kasutusjuhtu; sagedus 10,53); kõige harvemini esineb sõna *mispärast* sellel perioodil substantiivi laiendava relatiivlause sidendi (27 kasutusjuhtu; sagedus 3,02) ja komplementlause sidendi (15 kasutusjuhtu; sagedus 1,68) rollis.

Põhiosa sõna *mispärast* kasutuskordadest on leitavad Mülleri ja Stahli teostest; lisaks esineb see Rossihniuse, Blume ja umbes 1625. aastasse dateeritud Turu käsikirjas. Tabelisse 3 on kantud relatiivadverbi *mispärast* esinemised funktsiooni alusel jaotatuna, alustades nimetatud allikatest ajaliselt varaseimast.

Tabel 3.

Relatiivadverbi *mispärast* kasutuskordade arv eri funktsioonides XVII sajandi autorite ja teoste lõikes

Funktsioonid	Müller	Turu	Rosshinius	Stahl					Blume	Kokku
	1600–1606	1625	1632	1632	1637	1638	1641	1649	1662, 1667	
INT	32	–	15	3	6	21	32	9	8	126
KMP	12	–	–	–	–	2	1	–	–	15
RES	22	–	1	–	–	1	2	1	–	27
REL	2	–	–	1	3	3	63	21	1	94
KN	88	3	–	–	–	–	6	5	–	102
DP	124	4	–	–	–	–	7	5	–	140
Kokku	280	7	16	4	9	27	111	41	9	504

Tabel 3 toob välja, et kuigi relatiivadverbi *mispärast* diskursusepartiklina (näide 17) esinemiste arv on suur, kasutab seda oma teostes peamiselt Müller, harvem Stahl 1641. aastal ilmunud teose „Leyen Spiegel” esimeses ja 1649.

aastal ilmunud teises osas ning esineb diskursusepartiklina ka Turu käsikirjas.

(17) Neliatzet teutab tæma hüide kaas, ninck iettab needt Rickat tuchiax. **Minckprast** ke nüit sensinatze Lapsukeße oma rõhmux tahab piddada, se piddab wayne ollema, ninck eb mittekite iße heñesest piddama. (VAKK, Müller, 1600, 6–7)

'Näljased täidab tema rikkusega ning jätab rikkad tühjaks. **Mispärast/Sest** kes nüüd sellesinase lapsukese oma rõõmuks tahab pidada, see peab vaene olema ning ei miskit iseendast pidama.'

Sõna *mispärast* funktsioonide suur variatiivsus kajastub peamiselt kahe autori – Mülleri ja Stahli – tekstides; Blume ja Rossihnius paigutavad sõna *mispärast* eelkõige küsimarkeri rolli (näide 18), sidendina tarvitavad nimetatud autorid seda harva.

(18) Ninck temma ema laus temma wasto: Minnu poick, **minckperrast** ollet sinna meile sedda tennut? (VAKK, Rossihnius, 1632, 85)

'Ning tema ema vastas talle: „Minu poeg, **mispärast** oled sina meile seda teinud?'

Väljajoonistunud kasutusprofiil võib tuleneda tekstiliigi omapärast. Nimelt on Stahli kirjatööd, „Leyen Spiegeli” kaks osa, jutluseraamatud, sama kehtib Mülleri tekstide ja säilinud osas Turu käsikirja kohta. Võib oletada, et jutluste ja palvete õpetlikule-suunitlevale laadile iseloomulik mõttekäikude seostamise ja põhjusseoste vormistamise suurem vajadus tingis diskursusi ühendava partikli kasutuse ning eeskujude teel võis olla just partiklit *mispärast* kasutatav kõne/kiri jutluste stiilina levinud. Eelmise sajandi juures analüüsitud Wanradti-Koelli tekstidega samaväärselt kasutatakse ka neis äärmiselt pikki lauseid.

Sõnale *mispärast* põhiliselt küsimarkeri funktsiooni andnud Rossihniuse ja Blume teosed koosnevad nn katekismuseküsimustest ja nende selgepiirilistest vastustest: sidesõnade tarvidus on neis küsimarkerite, lausete lühiduse ja selgepiirilisuse pärast väiksem.

Tabelist 2 nähtub veel, et Mülleri ja Stahli relatiivadverbi *mispärast* sidendina kasutamises ilmneb erinev sõnajärje-eelistus: Müller kasutab peamiselt iseseisvale lausele omast sõnajärge, milles sõna *mispärast* on analüüsitav konnektiivlaiendiks (näide 19), aga Stahl paigutab tegusõna viimasele kohale, markeerides alistust ja liigitades relatiivadverbi *mispärast* kogu lauset laiendava kõrvallause sidendiks (näide 20).

(19) Keick se Ilma hüys, mea meil eales on, eb awita mitte sen Surma wasta, moito næmat tegkewat meit enamb kurbax, kudt rõimsax, **minckprast** meddi süddamet lotwat sensinatze ilma talluße huide peele ia meddi südda teeb hayke, et tæma sesinatze ello raha, hüys, abbÿ Naÿne, Lapset, Söbbrat ninck suhre auwo piddab perra ninck seÿe iethma. (VAKK, Müller, 1601, 35)

'Kõik see ilma rikkus, mis meil eales on, ei aita selle surma vastu, muidu teevad need meid enam kurvaks kui rõõmsaks, **mispärast/sest** meie südamed

loodavad sellesinase maa rikkuse peale ja meie süda teeb haiget, et tema sellesinase elu raha, rikkuse, abielunaise, lapsed, sõbrad ning suure au peab järele ning siia jätma.'

(20) Mea meile se kõrgke Jum~al / se põha risti ladwas teninut on / sedda jaggap meile se põha waim / **minckperrast** temma meije oppija on. Was vns die Göttlich Majestat / am H. Creutz erworben hat / das theilet auß der heilige Geist / darumb er vnser Lehrer heist. (VAKK, Stahl, 1637, 43)

'Mis meile see kõrge Jumal selle püha risti ladvas teeninud on, seda jagab meile see püha waim, **mispärast/sest** tema meie õpetaja on.'

Saksakeelsed paralleeltekstid, mida on näha Stahli (näide 20), osaliselt Blume ja Rossihniuse töödes, annavad ettekujutuse sellest, kui rikkalik valik seesuguseid põhjusseoseid osutavaid sidendeid leidis. Sidendina toimiva sõna *mispärast* tõlkevasteks saadaolevates saksakeelsetes lähtetekstides olid järeldevad-põhjendavad konnektiivadverbid *darum(b)*, *deßhalben*, *daher(o)*, *dannenhero*, *derohalben* (need kõik küll sõltuvad kontekstist, kuid on üldiselt sünonüümsed, eesti keeles 'seepärast'), *wozu* 'misjuures, mispärast, misjaoks jne', *dazu* 'seejaoks', *danach* 'seejärel', *darüber* 'seepeale'.

XVIII sajand

XVIII sajandi korpuses on trükiste arv kasvanud ning vaimuliku registri (põhiosas piiblitõlked) kõrval figureerib ka ilmalik register (peamiselt moraliseeriva sisuga ilukirjandus). Tõlke lähtekeeleks on endiselt suuremalt jaolt saksa keel.

Vaadeldavais tekstides taandus ka relatiivadverbi *mispärast* funktsioonide hulk. Nende seas prevaleeris küsimarkeri funktsioon (näide 21) 114 kasutusjuhuga (sagedus 17,41 korda 100 000 sõna kohta). Oluliselt harvem, 14 juhul (sagedusega 2,14) juhatas sõna *mispärast* sisse kaudküsimuse (näide 22). Seitsmel korral (sagedus 1,07) esines sõna *mispärast* nimisõna laiendava kõrvallause sidendina (näide 23).

Relatiivadverbi *mispärast* kasutuskordi on korpuses 135 (sagedusega 20,62 korda 100 000 sõna kohta), st selle kasutus on võrreldes eelmise sajandiga märkimisväärselt vähenenud.

(21) **Mikspärrast?** Sest et nemmad Öigust ep olle noudnud Ussu läbbi / waid Käsko Teggude läbbi / sest nemmad on ennast toukand wastotoukamisse Kiwwe wasto. (VAKK, UT, 1715, 272)

(22) [VI] 3. Ja nemmad ütlesid: Kui teie tahhate Jsraeli Jummal laekast ärraläkkitada, siis ärge läkkitage sedda tühjalt, sest teie peate töeste temmale ühhe sü-ohwri tassuma; siis sate teie terweks ja teile saab teäta, **mispärast** temma kässi teist ärra ei lahku. (VAKK, Piibel, 1739, 291)

(23) Ma arwan, et se on kül se surem sü, **mispärrast** rahwas Jummal sanna luggemissest kasso ei sa, et nemmad ka sedda ei ussu, ei wotta egga tahha uskuda. (VAKK, Jutud, 1740, 5)

Et sõna *mispärast* roll sidendina on sellisel määral kahanenud, võib osaliselt olla tingitud tavalugejale suunatud kirjutuslaadist, mis kasutas lühemaid ja lihtsamaid lauseid, milles sellisel hulgal koherentsusmarkereid tarvis ei olnud. Sajandi lõpus vähenes relatiivdverbi *mispärast* kasutus ka üleüldiselt: 128 esinemiskorda (sagedus 19,55) pärineb sajandi esimese poole tekstidest ja vaid 8 (sagedus 1,22) on dateeritavad sajandi teise poolde. XVIII sajandi korpuses kohtab uudsena küsisõna *miks* kasutust, mis mõneti võis mõjutada paralleelvormina sõna *mispärast* kasutussagedust küsisõnana, kuna eelmise sajandi kirjakeeles küsimarker *miks* korpuse andmeil eriti kasutust ei leidnud (moodustas pigem kaassõnadega *pärast* ja *tarvis* küsiv-siduvaid ühendeid, nt *mix tarbix*, *mixperrast*). Oletust näib kinnitavat sajandi lõpukümnendite kirjanike Arveliuse ja Willmanni keelekasutuse esialgne vaatlus, et nad pooldasidki ülekaalukalt küsiv-siduvat sõna *miks*.

XIX sajand

XIX sajandi korpuses mitmekesistub veelgi teemade ja autorite ring, kuhu lisandub ka eesti emakeelega kirjanikke. Selle perioodi uuritavad materjalid pärinevad kahest korpusest: üks neist hõlmab aastaid 1807–1889, milles peamiselt on ilukirjandus, seejuures ka mittetõlkeline (VAKK); teine korpus moodustub 1890. aastate ilu- ja ajakirjandustekstidest (eesti kirjakeele korpus). Mõlemas korpuses leidis kokku 154 kasutusjuhtu (sagedus 13,98 – XVIII sajandiga võrreldes veelgi väiksem), milles domineeris sõna *mispärast* interogatiivne funktsioon (näide 24) 86 esinemisjuhuga (sagedus 7,80). 29 esinemisjuhtu (sagedus 2,63) liigitusid komplementlause sidendiks (näide 25). 25 korral (sagedus 2,27) sidus relatiivdverb *mispärast* kogu lauset laiendavat (näide 26) ja 14 korral (sagedus 1,27) nimisõna(fraasi) laiendavat relatiivlauset (näide 27).

(24) **Mispärast** sa otse nüüd tahtsid minna? (1890 ILU)

(25) Agga kui temma käest küssiti, **mikspärrast** temma ükspäinis neid sanno ütleb, ütles temma: Se on Jssanda käsk. (VAKK, Gildenmann, 1845, 101)

(26) Kutsekirjas on üteldud, et Serbia raha-asjad praegu wäga wiletsas korral olla, **mispärast** uuendusi, mis juba ette tuleb wõtta, kõigilt poolt ja küpselt läbi tulla harutada. (1890 AJA)

(27) Peäle sedda woiwad weel *monned wead* olla, **mikspärrast** nemmad pu sees ei seisa, mis innimenne ei moista egga tea arwatagi – agga ommeti sedda wägga arwaste woib olla. (VAKK, Freundlich, 1849, 84)

1890. aastate korpuses ilmnis žanripõhine erisus: küsimarkerina esines sõna *mispärast* ajakirjanduses sagedusega 3,63, ilukirjanduses 18,06; komplementlause sidendina ajakirjanduses sagedusega 1,55, ilukirjanduses 5,80, mis osutab, et ajakirjandustekstides kasutatakse sõna küsilause markeri ja komplementlause sidendina märgatavalt harvem. Funktsioonide sageduse erinevus neis žanrites võib olla tingitud asjaolust, et võrreldes ajakirjandusega kasutatakse ilukirjanduses palju enam dialooge, kus esineb sageli küsilauseid, ja ümberjutustusi, kus tarvitatakse komplementlauseid.

Esimest korda esinesid vaadeldavais tekstides relatiivadverbi kõrval ka põhjuslikku seost vormistavad eesti keele reeglitele vastavad relatiivadverbide vormid, nagu *mille pärast* (sagedus 1,09), *mille läbi* (1,54) ja *mille tõttu* (0,27).

XX sajand

Relatiivadverbi *mispärast* kasutati selle sajandi korpuses 249 korral. Esinemissagedus 6,24 korda 100 000 sõna kohta on eelneva sajandiga kõrvutades taas kord ligi poole võrra langenud.

Küsiv funktsioon (näide 27) 140 esinemisjuhuga jääb põhiliseks ka XX sajandi korpuses: seda kasutatakse 3,51 korda 100 000 sõna kohta.

(27) **Mispärast** sa siis sellise kirja saatsid? (1960 ILU)

Küsimarkerina paistab sõna *mispärast* rohkem sobituvat ilukirjandusliku stiiliga: interrogatiivina kasutatakse seda ilukirjandustekstides sagedusega 2,66 ja ajakirjandustekstides üksnes sagedusega 0,85. Analüüsisid XX sajandi allikaid kümnendi kaupa, ilmneb tendents, mille kohaselt perioodikaväljaandeis sõna *mispärast* kasutus küsivana üha väheneb: sajandi esimestel kümnenditel on selle kasutus sagedam, misjärel jääb harvemaks, kuni 1980.–1990. aastate tekstides enam ei kohtagi. Võimalik, et küsisõna *mispärast* tingib (juba pikkuse poolest) suurema rõhulisuse, kui võrrelda seda näiteks küsisõnaga *miks*. Seega on sõna *mispärast* kasutamine XX sajandil kujunenud stiililt markeeritud valikuks, mistõttu seda tarvitatakse harvematel juhtudel eelkõige ilukirjanduses.

Sageduselt järgneb komplementlause sidendi funktsioon (näide 28), mida esineb korpuses 51 korral ehk sagedusega 1,28.

(28) Kubjas ütles, **mispärast** tuldud ja käskis Tõnul paigale jääda, senikauaks kui maja otsitakse läbi. (1930 ILU)

Kasutusmuster küsimarkeri ja kaudküsimuse vormistajana sarnaneb mitmeti: põhiliselt kuulub *mispärast* ilukirjanduslikku žanri, kus selle sagedus on 0,93 juhtu 100 000 sõna kohta, samal ajal on ajakirjandusväljaannetes sagedus märgatavalt väiksem: 0,35. Ka komplementlause sidendina toimiva relatiivadverbi *mispärast* kasutus on koondunud pigem 1900. ja 1910. aastasse.

Sõna *mispärast* kasutuses on aga substantiivi(fraasi) (näide 29) (kasutuskordi 21, sagedus 0,53), kogu lauset laiendava relatiivlause (näide 30) (kasutuskordi 18, sagedus 0,45) ja konnektiivlaiendi (näide 31) (kasutuskordi 16, sagedus 0,39) funktsiooni korral rohkem esindatud ajakirjandusžanr.

(29) Engelman sattus segadusse, paistis, et ta ei saa millestki aru, ei saa aru ka sellest, **mispärast** ta käsi ära põlatakse. (1990 ILU)

(30) 1910. a. oli äri sisseseadmise täiendamisel ühekordselt suuremaid kulusid, **mispärast** ärikapital suuremat kasu ei saanud. (1910 AJA)

(31) Meie kolhoosipõldudel oli esimesel tööaastal viljakasv hea, **mispärast** töö lõpuarve tegemisel saame avansile veel tubli lisa. (1950 AJA)

Relatiivadverb on konnektiivlaiendiks analüüsitav eelkõige pärast Johannes Aaviku juhitud kõrvallause sõnajärje degermaniseerimist ehk verbilõpulisuse vältimist kõrvallauseis (Aavik 1912), millega minetati vormiline ja neil puhkudel viimane alistust markeeriv tunnus sealhulgas sõnaga *mispärast* algavates kõrvallausetes.

1910. aastate ajakirjanduskorpuses esines sõna *mispärast* muu hulgas diskursusepartikli rollis (näide 32). XX sajandi korpuses tervikuna ei kasutata seda siiski selles funktsioonis sageli – kokku kolmel korral ehk sagedusega 0,08.

(32) Seltsimehed, nendega ühineme ka meie ja pühitseme üleilmlist tööliste päha hüüdsõna all: „Kõigi maade töölised ühinege”. **Mispärast** kõik linnade, kui ka maa töölised 30. aprillil tööd igal pool kell 12 lõunal lõpetama ja 1. maid täiesti pühitsema peavad. (1910 AJA)

Kokkuvõte

Praegusel ajal, XXI sajandil leidub eesti kirjakeeles relatiivadverbidena mitmesuguseid seoseid vormistavaid sidendeid, mis korpusmaterjali põhjal pole sugugi alati alustanud oma kujunemisteed grammatiseerumisahela algusest küsimarkerina, vaid on jõudnud eelkõige XVI–XVII sajandil kasutusse grammatiseerumisprotsessi viimaseilt astmeilt kas juba diskursusepartiklina või relatiivlause sidendina – arvatavasti vastavalt sellele, mida kirjutajal algteksti järgides ümber panna tarvitses. Seega pandi sellisele nimetavalise liitumisega konstruktsioonile algus juba XVI sajandil ja edaspidi ligi kolme sajandi vältel saksa emakeelega kirjutajate töödes. Saksa keele mõju eesti keelele sellel perioodil väljendus nii saksa rahvusest kirjutajate tööde, tõlketekstide, hariduse kui ka muude keelekontaktide kaudu.

Relatiivadverbide sundgrammatiseerimine võis saksa keele mõju ja eba- piisava keeleoskuse kõrval olla tingitud ka sellest, et varem üksnes suulises registris kasutatud eesti keeles polnud kujunenud piisaval hulgal kirjalikule registrile omaseid sidendeid – seda puudujääki püüti kirjakeelt arendades saksa keele relatiivadverbide vormi ja ülesandeid eesti keelde importides kõrvaldada.

Nagu sõna *mispärast* kasutusdünaamika sajandite vältel näitab, sõltus selle relatiivadverbi funktsioon olulisel määral tekstiliigist. XVI ja XVII sajandi jutlusetekstid kasutasid relatiivadverbi *mispärast* siduvana mitmes eri funktsioonis, samal ajal kui muudes tekstitüüpides figureeris peamiselt küsimarkeri roll; ilukirjanduses on XVIII, XIX ja XX sajandil samuti sagedam sõna *mispärast* kasutus interrogatiivina; põhjusseost vormistava sidendina kasutatakse seda samal perioodil rohkem ajakirjandustekstides.

Kui XVI–XVII sajandil oli relatiivadverbi *mispärast* kasutatud ka konnektiivlaiendi ja diskursusepartiklina, siis järgnevatel sajanditel selline kasutus hääbus. Kasutus konnektiivlaiendina lisandus selle relatiivadverbi funktsioonide hulka pärast seda, kui eesti keeles toimus kõrvallause sõnajärjereform,

misjärel tegusõna pöördelist vormi eelistatult ei paigutatud lauses enam viimasele kohale ning kõrvallause oli sõnajärge ja muid mitterestriktiivse relatiivlause tunnuseid arvestades analüüsitav pealausega samaväärseks osalauseks. Diskursusepartikli funktsioon ei aktualiseerunud arvatavasti nii seetõttu, et sõnale *mispärast* oli kujunenud valdavalt küsimarkeri roll, kui ka sellepärast, et kasutussagedus tekstides kahanes tuntavalt (kasutussagedus ja -funktsioonide rohkus on tihtipeale korrelatsioonis). Niisiis on sõna *mispärast* kasutus sõltunud pärast saksa keele otsest mõju rohkem eesti keeles toimunud muutustest.

Nõnda erinevad relatiivadverbide kujunemisteed üksteisest märkimisväärselt, olles muu hulgas osaliselt seotud sundgrammatiseerumise ajaga, vormistatava seose tüübi, vastaval perioodil valdavate tekstiliikidega ja sotsiokultuuriliste teguritega. Suuremat osa komplekssetest relatiivadverbidest ühendavad aga algselt saksa keelest üle võetud struktuur ja funktsioonistik, mis kirjakeele arenguloo jooksul sulanduvad loomulike grammatiseerumisprotsessidega.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja Eesti Teadusagentuuri projekt PRG341 „Pragmaatika grammatika kohal: subjektiivsus ja intersubjektiivsus eesti keele registrites ja tekstiliikides”.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1912. Kõige suurem germanismus Eesti keeles. – Eesti Kirjandus, nr 9, lk 353–369.
- Cysouw, Michael 2004. Interrogative words: an exercise in lexical typology. http://cysouw.de/home/manuscripts_files/cysouwQUESTION_handout.pdf (14. III 2016).
- Duden 2009 = Duden 04. Die Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch. Kd 4. (Duden – Deutsche Sprache in 12 Bänden.)
- Eesti kirjakeele korpus 1890–1990. <https://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus/> (16. IX 2019).
- Erelt, Mati 2017a. Sissejuhatus süntaksisse. – Eesti keele süntaks. (Eesti keele varamu 3.) Toim M. Erelt, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 53–89.
- Erelt, Mati 2017b. Liitlause. – Eesti keele süntaks. (Eesti keele varamu 3.) Toim M. Erelt, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 647–755.
- Fiorentino, Giuliana 2007. European relative clauses and the uniqueness of the relative pronoun type. – Rivista di Linguistica, kd 19, nr 2, lk 263–291.
- Heine, Bernd, Claudi, Ulrike, Hünnemeyer, Friederike 1991. Grammaticalization. A Conceptual Framework. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2005. Language Contact and Grammatical Change. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2006. The Changing Languages of Europe. New York: Oxford University Press.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2007. The Genesis of Grammar. A Reconstruction. New York: Oxford University Press.
- Helle, Anton Thor 2006. Lühike sissejuhatus eesti keelde (1732). Tlk Annika Kilgi, Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- Hennoste, Tiit 2017. Üldlaiend, kiil, irdelemendid. – Eesti keele süntaks. (Eesti keele varamu 3.) Toim Mati Ereht, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 481–500.
- Hopper, Paul J., Traugott, Elizabeth Closs 2003. Grammaticalization. 2. tr. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hupel, August Wilhelm 1780. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und doerptschen; nebst einem vollstaendigen Woerterbuch. Riga–Leipzig: Hartknoch.
- Kortmann, Bernd 1998. Adverbial subordinators in the languages of Europe. – Adverbial Constructions in the Languages of Europe. (Empirical Approaches to Language Typology. EURO TYP 3.) Toim Johan van der Auwera, Dónall P. O. Baoill. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 457–561.
- Laanekask, Heli 2004. Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 14.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Maček, Dora 1987. Ambivalence of relative clause structure: a diachronic view. – Studia romanica et anglica Zagrabiensia, nr 30–31, lk 103–115.
- Metslang, Helle 2002. Grammatikalisatsiooniteooria eesti keele taustal. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Toim Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste, Haldur Õim. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 164–178.
- Metslang, Helle 2009. Estonian grammar between Finnic and SAE: some comparisons. – Language Typology and Universals, kd 62, nr 1–2, lk 49–71.
- Metslang, Helle 2016. Can a language be forced? The case of Estonian. – Aspects of Grammaticalization: (Inter)Subjectification and Directionality. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 305.) Toim Daniel Van Olmen, Hubert Cuyckens, Lobke Ghesquière. Berlin: De Gruyter, lk 281–309.
- Metslang, Helle 2017. Kommunikatiivsed lausetüübid. – Eesti keele süntaks. (Eesti keele varamu 3.) Toim Mati Ereht, H. Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 515–536.
- Metslang, Helle, Pajusalu, Karl, Habicht, Külli 2014. Koordinatiivsed partiklid lause perifeerias. – Emakeele Seltsi aastaraamat, kd 59 (2013). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 139–161.
- Nau, Nicole 1995. Möglichkeiten und Mechanismen kontaktbewegten Sprachwandels unter besonderer Berücksichtigung des Finnischen. München: Lincom Europa.
- Pasch, Renate, Brauße, Ursula, Breindl, Eva, Waßner, Ulrich Hermann 2003. Handbuch der deutschen Konnektoren 1. Linguistische Grundlagen der Beschreibung und syntaktische Merkmale der deutschen Satzverknüpfers (Konjunktionen, Satzadverbien und Partikeln). Toim Hans-Werner Eroms, Gerhard Stickel, Gisela Zifonum. Berlin: Walter de Gruyter.
- Pärt, Elen 2014. Sõna *kusjuures* kasutusdünaamika eesti kirjakeele arengu- loos. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/43905> (16. IX 2019).
- Pärt, Elen 2018. Komplekssete interrogatiiv-relatiivadverbide kasutusdünaamika 16.–19. sajandi korpuste põhjal. Magistritöö. Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/60657> (16. IX 2019).

- Ziegelmann, Katja, Winkler, Eberhard 2006. Zum Einfluß des Deutschen auf das Estnische. – Deutsch am Rande Europas. (Humaniora. Germanistica 1.) Toim Anne Arold, Dieter Cherubim, Dagmar Neuendorff, Henrik Nikula. Tartu: Tartu University Press, lk 44–79.
- Uibo, Aed, Kristel 2013. Verbiühendid eesti murretes. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 34.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- VAKK = Vana kirjakeele korpus. <http://vakk.ut.ee> (16. IX 2019).

Elen Pärt (sünd 1988), MA, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi uurimisprojekti täitja (Jakobi 2, 51005 Tartu), elen.p2rt@gmail.com

Complex interrogative-relative proadverbs in Estonian

Keywords: written language, conjunctives, interrogative-relative proadverbs, forced grammaticalization, Estonian

The article discusses the usage dynamics of complex interrogative-relative proadverbs (hereinafter *relative adverbs*) based on the corpora of 16th to 20th century written Estonian.

In a sentence, relative adverbs can function as interrogative markers, complement or relative clause subordinators and discourse particles. The grammaticalization cline of the studied elements from interrogative markers to headed relative clause subordinators (Heine, Kuteva 2006) and subsequently to discourse particles (Metslang *et al.* 2014) would be as follows: interrogative marker > also a complement clause subordinator > also a headed relative clause subordinator > also a relative clause referring to the whole sentence > also a coordinating conjunction > also a discourse particle. However, taking into account the influence of German in the history of Estonian language and the similarities between the studied elements and German relative adverbs based on structure and function, it is presumed that the studied words have found their way into Estonian through forced grammaticalization (*Zwangsgrammatikalisierung* following Nau 1995).

By analysing the development of these relative adverbs, it was expected to identify whether the studied words have been forcefully grammaticalized following the example of German, whether they have developed as a result of gradual grammaticalization or whether both trends have in some degree intertwined during the development of these adverbs. Another objective of the article was to explore and introduce the usage of relative adverb *mispärast* more closely to identify some of the factors that might have influenced its formation and more broadly the formation of other relative words.

Analysis of the usage of relative adverbs in the sources of written Estonian confirmed the hypothesis of forced grammaticalization. It also showed that this was coupled later on with the grammaticalization taking place inside the language. Amongst other factors that influenced the usage dynamics of relative adverbs were the genre of the text, and some sociocultural circumstances.

Elen Pärt (b. 1988), MA, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Research Group Member (Jakobi 2, 51005 Tartu), elen.p2rt@gmail.com